

# לא נורמלי

**ר**עידת האו"ם נגד גזענות שנערכה בספטמבר בעיר דרבן בדרום אפריקה הותירה בתודעה הציבורית הישראלית משקע כבד. ישראל, שהתמודדה בשנה האחרונה עם מתקפת טרור פלשתינאית רצחנית תוך נקיטת ריסון ואיפוק עילאי, נתקלה בדרבן בגילויי משטמה קיצוניים. קואליציה של מדינות ערביות וארגונים לא־ממשלתיים חברו יחדיו בהצגתה של מדינת ישראל כ"מדינת אפרטהייד גזענית" העוסקת ב"טיהור אתני" וב"רצח עם", לא פחות. על אף שמאמץ דיפלומטי מרוכז של כמה מדינות מערביות הצליח לטרפד את הניסיון לכלול ניסוח־שנאה אלה בהחלטות הרשמיות של הוועידה, התעוררה בקרב הציבור הישראלי התחושה שלא רק האנטי־ציונות של הדורות האחרונים, אלא גם האנטישמיות הישנה, הרימו את ראשן בוועידת האו"ם. כיצד ניתן להסביר אחרת את העובדה שישראל, לבדה מכל אומות העולם – ובכלל זה מדינות דוגמת עירק, סודן, אירן, אפגניסטן וצפון קוריאה – סומנה כגורם מרושע וחורש רע בזירה העולמית?

בזעם שהתעורר בישראל נוכח אירועי ועידת דרבן הייתה מהולה גם מידה ניכרת של אכזבה מרה. הניסיון לדחוק את המדינה היהודית אל מחוץ למשפחת העמים נגע בעצבים החשופים של הלאומיות הישראלית. ככלות הכול, אחד הכוחות המניעים החזקים ביותר בהתגבשותה של הציונות היה הכמיהה ל"נורמליות", להפיכת עם ישראל ל"עם ככל העמים". השאיפה הזאת קיבלה ביטויים שונים, בהתאם לגישות האידיאולוגיות שרווחו בקרב המפלגות והארגונים הציוניים: היו שראו אותה מבעד לפריזמה ליברלית־בורגנית, כמו יהודה לייב פינסקר ומקס נורדאו, והיו שהעניקו לה צביון מרקסיסטי או סוציאליסטי, כמו דב בר בורוכוב וחיים ארלוזורוב. כך או כך, האמונה האחת שעמדה ביסוד ההשקפות הללו הייתה כי תכליתה העיקרית של המהפכה

---

הציונית היא לרומם את מעלתו של העם היהודי עד שיעמוד במדרגה אחת עם לאומים אחרים, בריאים ואיתנים ברוחם ובגופם.

במובנים רבים השתקפה בתפישה זו של הציונות משאת נפשה הישנה של האמנציפציה, שביקשה לראות ביהודים שותפים פעילים בתרבות המערב. החלום הזה, שהצית את דמיונם של המשכילים היהודים מסוף המאה השמונה-עשרה ועד תחילת המאה העשרים, עלה על שרטון המציאות האנטישמית הקשה באירופה וברוסיה, וספג מכה אנושה עם חורבן התפוצה האירופית בשואה; ואולם, את גלגולו ניתן לזהות גם בכיסופים למצוא בלאומיות המודרנית את הממד החסר של הקיום היהודי, היסוד שיש בכוחו לתקן את האנומליה של החיים בגלות. רוח זו שורה על הדברים שכתב, למשל, יהודה לייב פינסקר בחיבורו אוטו־אמנסיפציה: "האידיאות הגדולות של המאה הי"ח והי"ט הטביעו את חותמן גם על עמנו. אנחנו חשים את עצמנו לא רק כיהודים, אנו חשים את עצמנו כבני אדם. בתור בני אדם רוצים אנו גם לחיות ולהיות אומה ככל האומות..."

הציונות ה"נורמליזטורית", שבה דגלו בהתלהבות אותם המשכילים שהתפכחו מאשליות האמנציפציה האירופית, העמידה את המפעל הלאומי על מסד של ערגה לאוניברסליות. בעיני רוחם ראו חסידיה את תכליתה העליונה של הציונות בצירופו של העם היהודי למשפחת העמים המתקדמים והמודרניים, או, במילים אחרות, למועדון היוקרתי של האנושות הנאורה, ה"נורמלית". אין להתפלא, לפיכך, על רתיעתם של כמה מן המצדדים בחזון הזה מאותם יסודות של המסורת היהודית שהקימו לדעתם מחיצה בין עם ישראל לשאר האומות. יוסף חיים ברנר, אולי הסופר החשוב ביותר של דור העלייה השנייה, נתן ביטוי לסלידה זו בכתבו:

אני, בהנאה חריפה ותאוותנית, הייתי מוחק מן הסידור של העברי בן-הדור את ה"אתה בחרתנו" בכל צורה שהיא. עוד היום הייתי עושה זאת: מגרד ומוחק את הפסוקים הלאומיים המזויפים עד לבלי השאיר זכר. כי הגאווה הלאומית הריקה וההתפארות היהודית מחוסרת התוכן לא תרפא את השבר, והמליצות הלאומיות המזויפות לא תועלנה כלום. (ברנר, כל כתביו, א, עמ' 326)

**נ**קודת המבט המשתקפת בעמדתו של ברנר מאפיינת נטייה שהייתה קיימת בתנועה הלאומית היהודית מראשיתה. אולם, יש להציב סימן שאלה מעל ניסיונם של כמה מדובריה האדוקים כיום להציגה כהתגלמותה המובהקת, האותנטית, של הרוח הציונית. שכן, עמדה זו לא הייתה הקול היחיד במקהלה הציונית; למעשה, היא עמדה בניגוד לגישה הדומיננטית במחשבה הלאומית, שאותה הניעו שאיפות שנסקו הרבה מעבר ל"נרמול" העם גרידא. כנגד הקריאה להפוך את העם היהודי, כלשונו של הסופר מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, ל"גוי חדש", יצאו אלה שסברו כי על המהפכה הציונית לשמר את תודעת הייחוד והייעוד הלאומי של היהדות, ולהעניק לה משמעות מחודשת במסגרתה. אחד הבולטים בין האישים האלה היה אחד העם, אשר הצביע על הברירה בין שתי האלטרנטיבות באופן חד וברור. לדעתו, ההכרעה המשמעותית שלפניה עומדת הציונות היא הכרעה תרבותית: "אם עתידים ישראל לחיות במדינתם על פי רוחם המיוחד להם, ולהחיות ולפתח את קניניהם הלאומיים שנשארו להם לנחלה מן העבר, או שתהיה המדינה רק 'קולוניא אירופאית באסיה', קולוניא הנושאת עיניה וליבה רק אל ה'מטרופולין' ומשתדלת לחקות בכל דרכי חייה רק את התכנית הבאה משם". (כל כחבי אחד העם, עמ' שכה)

ההשקפה שלפיה חייב הפרויקט הציוני לגלם, בצורה כזאת או אחרת, את התעודה הלאומית של העם היהודי, אפיינה גם את המנהיגים הפוליטיים והרעיוניים החשובים ביותר בתנועה הלאומית, לרבות בנימין זאב הרצל, דוד בן-גוריון וברל כצנלסון. הרצל, מתבולל משכיל שהתפכח, סבר כי רעיון המדינה היהודית הוא הדרך לממש את הפוטנציאל המיוחד הטמון באומה היהודית. "באמצעות המדינה שלנו נוכל לחנך את עמנו למשימות שעודן מעבר לאופק שלנו", הוא כתב ביומנו ב-1895. "שהרי אלוהים לא היה מקיים את עמנו זמן כה רב לולא היה שמור לנו ייעוד אחר בקורות המין האנושי". כתנאי למימוש חזונו, קרא הרצל לחיזוקה של התודעה היהודית המיוחדת בדרך של חזרה אל מקורות היהדות:

דור שגדל בנפרד מן היהדות חסר את האחדות [הפנימית] הזאת; אין הוא יכול להישען על עברו ואין הוא יכול לשאת עיניו לעתידו. לכן נתכנס שוב לתוך היהדות ולעולם לא נרשה עוד לעצמנו להיות מגורשים מן המבצר הזה... גם אנו רוצים לפעול לשיפור התנאים בעולם, אבל רוצים אנו לעשות

---

זאת כיהודים, לא כאנשים בעלי זהות בלתי מוגדרת... בזה נשיב לנו את השלמות הפנימית האבודה שלנו ויחד עימה קצת אופי – אופי משלנו, לא אופי אנוס, שאול, חסר כנות, כי אם אופי משלנו. (כחבי הרצל, כרך ז, עמ' 38–39)

גם בעולמה של תנועת העבודה ההיסטורית, שהתנתקה לכאורה מן הדת ואשליותיה, היה יסוד רליגיזי ברור ומוחשי, ששימר את האמונה בשליחות המיוחדת של העם היהודי. "לא נשנה את יחס העולם אלינו על ידי שוחד – שוחד מאיזה מין שהוא, שוחד אידיאולוגי או נפשי...", אמר ברל כצנלסון, האידיאולוג החשוב ביותר של תנועת העבודה, בשנת 1942. "רק אם יש בנו כוח לעמוד על שלנו, על צדקתנו, רק אם אנחנו עצמנו נחיה לעומקו את הפנומן המיוחד הנקרא גורל העם היהודי בעולם... רק אז נדע להביא את דברנו לאחרים". תפישה דומה הניעה את דוד בן-גוריון. במבוא לספרו מדינת ישראל המחודשת מדגיש בן-גוריון את מרכזיותו של הרעיון הזה בציונות:

עמד לעם ישראל בכל הדורות, זה ארבעת אלפים שנה, יתרונו הרוחני, ורק אם העם בישראל – יחד עם אכלוס הארץ והפרחתה על ידי עלייה מתמדת וגדלה, מבחוץ ומבפנים, עם ריבוי מפעלי יצירה כלכליים ותרבותיים – ישמור על יתרונו הרוחני, המוסרי והאינטלקטואלי, שזהו סוד קיומו אלפי שנים – לא יירא רע וירכוש לעצמו בעולם הנאור ידידים ושותפים לחזון הגאולה, גאולה לאומית וכל־אנושית, שפעם בלבו כל הימים ובא לידי גילוי בספר הספרים שהיה למאור לגויים.

**ה**זמן שחלף מאז קום המדינה לא נטה חסד לתקוות הללו. הערגה האידיאליסטית שהייתה בעבר חלק בלתי נפרד מתפישת העולם של הזרם המרכזי בציונות, הלכה והתפוגגה לנוכח קשיי המציאות הפוליטית, חברתית והביטחונית. החלומות על חברת מופת יהודית בארץ ישראל פינו את מקומם לאידיאל הנורמליזציה, שהצטייר לרבים כריאלי יותר. הקרעים המעמיקים בחברה הישראלית נתנו את אותותיהם גם בהתגברות החשדנות, בקרב ציבור הולך וגדל, כלפי רעיון הבחירה, שתויג כביטוי של דתיות חשוכה ושוביניזם לאומני. ביטוי מובהק להתנגדות זו ניתן למצוא, למשל, בדברים שכתב הסופר א"ב יהושע בספרון שנשא את השם בזכות הנורמליות (1980):

---

התנ"ך, התפילות, נתחים שלמים מן המסורת והתרבות שלנו מוצפים ביסוד "הנבחרות"... שום הוראה הומנית אינה יכולה לטשטש יסוד זה במסכתות או בפפוליס. עלינו להתחיל לגעת במושג תשתית זה ולנסות לעקור אותו אט-אט. אין אנו העם הראשון שניסה ומנסה לשרש מתוכו מושגי תשתית.

ברוח דומה יוצא ההיסטוריון יגאל עילם, שספרו האחרון מכריז על "קץ היהדות", נגד "רעיון העוועים" של העם הנבחר, "מקור אסוננו", ש"המיט עלינו את כל השואות שידענו לאורך ההיסטוריה היהודית" (מצוטט אצל יונה הדרי, עושים חושבים, עמ' 420). באותה הנימה, קובע יהודה אלקנה מן המכון להיסטוריה ולפילוסופיה של המדעים והרעיונות באוניברסיטת תל אביב, כי "עלינו להבין שהתפישה שלנו את עצמנו כעם סגולה... – כלומר, בדיוק אותם דברים שעזרו לנו לשרוד אלפיים שנות גלות – הם שהם שמסכנים את ההזדמנות להקים חברה נורמלית במדינה נורמלית, ששוב אינה נמצאת בסכנה קיומית". (הארץ, 18 במרס 1996)

השקפות אלה, יש להדגיש, אינן נחלתה של אליטה אינטלקטואלית מצומצמת. במהלך העשור האחרון התפשט בקרב חלקים הולכים וגדלים של הציבור הלך רוח של לאות מן הנטל הכבד של האידיאליזם הציוני ה"ישן". תחושה רווחת, שלפיה סיימה הציונות את תפקידה ההיסטורי – הקמת מדינה יהודית – הביאה לכרסום במעמדה ככוח מניע בתחומים שונים של החיים הישראליים. את החלל שנפער במקומו של האתוס האידיאולוגי הישן החלה למלא התשוקה לנורמליזציה, המצטיירת בעיני רבים כשלב הבא, הטבעי, בהתפתחות המדינה. תהליך זה ניכר במיוחד בהעתקת מרכז הכובד התרבותי מן הספירה הציבורית אל זו הפרטית: את מקומה של ההתגייסות והמחויבות האידיאולוגית הישנה תפשה ההשתקעות בספירה האינדיבידואליסטית של הישגיות אישית וטיפוח עצמי. על עטיפת ספרו של תום שגב, הציונים החדשים, אנו מוצאים הצהרה באותיות קידוש לבנה, שלפיה "הציונים החדשים הם ישראלים שאינם חיים עוד למען אידיאולוגיה לאומית... הם לא עסוקים בעברה של המדינה, אפילו לא בעתידה. הם חיים למען החיים עצמם". בהתלהבות לא-מוסתרת כותב גם הסוציולוג אורי רם בגיליון המיוחד של כתב העת חיאוריה וביקורת שיצא לרגל יום העצמאות החמישים: "הפוסט-ציונים התל אביבים של שנות התשעים כבר לא קוראים בהגדה של פסח. הם נוקטים מעשה יוזם ומכוון של שכחה... לא 'ארון ספרים' מן המוכן הנמכר

---

בזול לכל דורש, ולא 'סלע קיומנו' זרוע גופות אדם מרוטשות. הם מעדיפים כיסאות פלסטיק וגם וודקה עם לימונדה".

יש להצטער על המגמה המשתקפת בדברים אלה. הם מהווים בבואה לקרע עמוק ביחסו של ציבור ישראלי רחב למורשתו היהודית, משבר חריף פי כמה מן המרד שמרדו האבות המייסדים הציוניים בדת של "בית סבא". מושג הנורמליזציה, הנראה ראוי כל כך בעיני אלה המייחלים להפיכתה של ישראל לחברה מערבית "מתוקנת", אינו רק אידיאה זרה למסורת היהודית על כל גווניה; הוא מנוגד לה מכל וכל. תודעת הייעוד, האמונה כי על עם ישראל להיות ל"ממלכת כהנים וגוי קדוש", היא המסד של הזהות העצמית היהודית, מימי המקרא עד העידן המודרני. לאורך כל הדורות, ובכל פינות הפזורה, התמידו היהודים לראות עצמם חלק מעם בעל שליחות מיוחדת בעולם – ייעוד שהנביא ישעיהו מעלה אותו על נס, באמרו "אני ה' קראתיך בצדק ואחזק בידך ואצרך ואתנך לברית עם, אור גוים, לפקח עינים עֲוֹרוֹת להוציא ממסגר אסיר מבית כלא ישבי חשך". האידיל הזה אינו מבטא אמונה בעליונות גזעית ואינו כרוך בשלילת ערכם של עמים אחרים. ככלות הכול, אותו מקרא שהציג את רעיון העם הנבחר העניק לעולם גם את התפישה שלפיה כל בני האדם באשר הם נבראו בצלם האל. עם הבחירה הוא, בראש ובראשונה, קהילה רוחנית שכל הגויים יכולים להצטרף לברית המכוננת אותה, אם יבחרו בכך. קהילה זו קיבלה על עצמה אתוס של שליחות ומצוינות רוחנית; אתוס התובע מן העם היהודי להתעלות מעל לבינוני ול"נורמלי", ולחתור בהתמדה לשכלול תכונותיו האינטלקטואליות והמוסריות. היא מבטאת שאיפה להתגברות, במחיר מאמצים מרובים, על הנטיות הנחותות שבאדם, וטיפול הצד הנשגב שבו.

אכן, אי־אפשר למחוק מן הטקסטים המכוננים של היהדות את רעיון עם הסגולה. אי־אפשר "לעקור מושג תשתית" זה, כפי שהמליצו ברנר ויהושע, מבלי לעקר את היהדות עצמה, להפוך אותה לקליפה חלולה; אי־אפשר להסיר באמצעות כירורגיה אינטלקטואלית את הרעיון הזה מן החוויה היהודית, מבלי ליטול ממנה את כוח החיים שקיים אותה במשך זמן כה רב.

ואולם, גם מזווית ראייה חיצונית, "אובייקטיבית" יותר, יש להציב סימן שאלה מעל עצם הנורמליות של הכמיהה לנורמליות, כאשר היא מבקשת לעצב בדמותה ועל פי דרכה זהות ותודעה לאומית. כפי שמראה הסוציולוג אנתוני סמית מבית הספר לכלכלה של אוניברסיטת לונדון, בספרו זהות לאומית (1991),

---

תחושת הייחוד והייעוד אינה נחלתו הבלעדית של העם היהודי; היא מאפיינת את התפישה העצמית של עמים רבים. ללא אמונה ב"בחירה", ללא תחושה קולקטיבית של גורל מיוחד המרומם עם מעל שכניו, אי־אפשר לתאר את צמיחתן והתגבשותן של הזהות הבריטית, הצרפתית, הגרמנית, האירית, הפולנית, הרוסית והיוונית. בקרב הקבוצות האתניות האלה שירת רעיון הבחירה את כוח הקיום וההשרדות, ומאוחר יותר גם שימש בסיס לצמיחת הזהות הלאומית; מנגד, אותם עמים שהיו חסרים מרכיב זה בתפישה העצמית – וסמית מזכיר בהקשר הזה את הפיניקים ואת הפלשתים – נטו להיבלע בקבוצות אחרות לאחר שאיבדו את עצמאותם. מאחר שלא ראו עצמם בעלי ייחוד וייעוד, ניטל מהם כושר העמידה בפני תלאות הזמן. היום אין הם אלא זיכרון מאובן.

**מ**ה שהתחולל בוועידת דרבן חשף שוב, וביתר עוז, את האנומליה הפוליטית, החברתית, התרבותית והדתית שממנה אין ישראל יכולה להיחלץ, למרות כל מאמציה. השאיפה העזה להפוך ל"עם ככל העמים" מתגלית במלוא תלישותה כאשר אנו נותנים את דעתנו על הייחודיות המזוהה המאפיינת את מעמדה הנוכחי של המדינה היהודית בזירה הבינלאומית. כשהיא מתמודדת, חדשות לבקרים, עם האשמות וגינויים מכל קצוות תבל בשל מדיניותה כלפי הפלשתינאים – תוכחה שיש בה מידה נדיבה של צביעות – נאלצת ישראל להוכיח למרבה האבסורד כי היא ראויה בכלל לבוא בחברה אנושית מתוקנת. מסתבר שבעיני רבים, נטל ההוכחה המוסרי המונח על כתפיה של המדינה היהודית הוא כבד, כבד מנשוא.

שלא במפליא, לתחושה הזאת שותפים גם כמה מן היהודים. ביניהם, יש הסבורים כי קבלתו של אידיאל הסגולה משמעו דחייתה של הציונות. לדידם, עצם קיומה של מדינה יהודית עומד בסתירה יסודית לשליחות המוסרית של עם ישראל. הסתייגויות מסוג זה, הרואות בלאומיות עצמה תופעה זרה לרוח היהודית, השמיעו בעבר הוגי דעות בולטים דוגמת הרמן כהן ופרנץ רוזנצווייג. הד בן־זמננו לסנטימנט שביטאו אנשי רוח אלה ניתן למצוא במחאתו של המבקר והסופר ג'ורג' שטיינר, שכתב בשנת 1997: "במובן מסוים, כך אני מרגיש, תהיה זו שערורייה... אם אלפי שנות התגלות והתגייסות לעמוד בסבל, אם ייסוריהם של אברהם ויצחק, מהר המוריה ועד אושוויץ,

---

אם כל אלה יתמצו בסופו של דבר בהקמתה של מדינת לאום חמושה מכף רגל ועד ראש, ארץ ככל הארצות, עם בורסה ופשע מאורגן" (אראטה: מאן שול חיים, עמ' 165).

אין להכחיש שהמשימה כבדת המשקל של הקמת מדינה ריבונית, לאחר מאות שנים של חיים בגלות, תבעה מן היהודים התמודדות עם בעיות מוסריות קשות. עצם השימוש בכוח, שנתפש ככורח מובן מאליו אצל אומות אחרות, נראה כמעט בלתי נסבל כאשר מדובר בעם ישראל. אולם, לדעה התופשת את הריבונות הישראלית החמושה כנטע זר בהיסטוריה ובתרבות היהודית אין שחר. היא מבקשת להעמיד את החוויה הייחודית של היהדות על הסטריליות המוסרית של הגלות, כשהיא מתעלמת במפגיע מן הממד הלאומי המובהק המאפיין את החזון הרוחני שהנחה את עם ישראל במשך דורות. במסורת הזאת, לא רק לרבן יוחנן בן זכאי ולרש"י, אלא גם לדוד המלך וליהודה המכבי שמור מקום של כבוד. המורשת היהודית אינה מגנה כוח ואינה מסתייגת מריבונות מדינית או מעוצמה צבאית; אדרבה, היא רואה בהן תנאי בל יגונה לכינונה של חברת המופת המיוחלת.

ציפיות אלה רחוקות עדיין ממימוש. מדינת ישראל, למרות הצלחות מרשימות, איננה חברת מופת. גם אם כמה מההישגים שיש לזקוף לזכותה הם סיבה לגאווה, היבטים אחרים שלה מראים הידרדרות אפילו אל מתחת לסף ה"נורמלי". ברי, כי חברת המופת שעליה חלמו המייסדים – כל אחד לפי דרכו – טרם נוצרה. אבל על עצם התקווה להתעלות רוחנית, למימוש הייעוד הלאומי, או, אם נתנסח בלשון צנועה יותר, על השאיפה למצוינות ועל תחושת השליחות, אסור לוותר. הן הן נשמת אפם של היהדות בכלל, והמפעל הציוני בפרט.

אסף שגיב, בשם העורכים

תשרי התשס"ב / ספטמבר 2001